

Azərbaycan ümumtəhsil məktəblərində İngilis dilinin tədrisində ortaya çıxan çətinliklər.

S.Hacəliyeva, Ş.Vəliyeva, B.Tarverdiyeva

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

beyimtarverdiyeva@mail.ru

Məqalədə İngilis dilinin tədrisi prosesində ortaya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasında müəllimin qarşısında duran vəzifələrdən bəhs olunur. Qeyd olunur ki, belə çətinliklərin aradan qaldırılmasında fonetik çalışmalardan istifadə edilməsi zəruridir. Digər mühüm çətinlik intonasiya ilə bağlıdır. Məqalədə qeyd olunur ki, intonasiyanı xarakterizə edən bəzi xüsusiyyətlərə əməl etməklə düzgün nitqin formalaşmasına nail olmaq mümkündür.

Açar sözlər: tədris, müəllim, fonetik tapşırıq, tələffüz, vurğu, intonasiya

Ali məktəbdə gələcək müəllimlərin peşəkarlığını inkişaf etdirmək, onlara müəyyən biliklər vermək və bu biliklərin tətbiqini öyrətmək əsas məsələlərdən biridir. Müstəqil respublikamızın inkişaf etməsi, xarici ölkələrlə gündən-günə artan siyasi, idtisadi, mədəni əlaqələr xarici dillərin tədrisi sahəsində müəllimlər qarşısında mühüm vəzifələr qoyur. Orta məktəbdə İngilis dilindən dərs deyən müəllimlərin qarşısına da bir sıra çətinliklər çıxır. Bəzi şagirdlər şifahi nitqdən inkişaf edir, bəziləri isə oxu materialından. Ancaq bunların hər ikisi paralel inkişaf etdirilməlidir. Azərbaycan dilində sözləri tələffüz edərkən bir səsin yerinə başqa səsdə tələffüz etmək olur. Bu zaman həmin deyilən söz öz mənasını dəyişmir. Məsələn: Almaz və ya almas.

Lakin İngilis dilində isə bir səsi dəyişməklə sözün mənasını dəyişmək olur. Məsələn: hat- sözündə (t) səsini (d) səsi ilə və ya (h) səsini (k) səsi ilə əvəz etsək söz öz mənasını itirər və başqa məna verir. Bundan başqa Azərbaycan dilində uzun və ya qısa oxunan, tələffüz edilən saitlər yoxdur. İngilis dilində isə əksinə əgər bir sözdə uzun tələffüz olunan səs varsa və biz onu qısa səs kimi tələffüz ediriksə onda sözün mənası da dəyişir.

Məsələn: sport (spot)- idman spot(spot)- ləkə.

Bundan başqa şagirdlər sözdə bir neçə samit yanaşı gəldikdə həmin sözü tələffüz etməkdə çətinlik çəkirlər. Çünki bu Azərbaycan dilinə xas olmayan əlamətdir. Buradan aydın olur ki, bu çətinliyin aradan qaldırılmasında eşitmə üzlərinin vərdiş etdirilməsinin əhəmiyyəti böyükdür. Bu vərdişləri isə ancaq müntəzəm olaraq fonetik tapşırıqları yerinə yetirməklə, düzgün tələffüzə qulaq asmaqla aşılamaq olar. Bir şəxs öz tələffüzü düzgün deyilsə, o düzgün tələffüzlə

danışanı da başa düşə bilməyəcək. Düzgün tələffüz təlim işində bir neçə cəhətdən vacibdir. Birincisi o xarici dil səslərinin düzgün olub-olmadığını müəyyən edə bilməyə kömək edir, ikincisi düzgün vərdiş etdirilmiş eşitmə üzvləri vasitəsi ilə təbii dili asanlıqla başa düşməyə, sözləri yadda saxlamağa və eşitdiyimiz sözləri bir-birindən fərqləndirməyə imkan verir, üçüncüsü dili öyrənərkən tələffüz vərdişlərinin düzgün mənimsənilməsi, xarici dil səslərini ana dili səslərindən fərqləndirməklə hər iki səsi müqayisə etmək və hər iki səs arasındakı fərqli və oxşar cəhətləri müəyyən etmək vərdişi yaradır.

Ana dili səslərinin tələffüz vərdişlərinə tam uyğunlaşmış nitq üzvləri vasitəsi ilə onlara yad olan İngilis dili səslərinin tələffüz edilməsi ilə əlaqədar olan çətinliklər meydana çıxır. Bu çətinliklər səs tellərinin yeni öyrənilən dil səslərinin təbiətinə uyğun vərdiş etdirilməsi ilə, samit səslərin tələffüz yerlərinə düzgün riayət etməklə əlaqədardır. Səs tellərini yeni səslərinin tələffüz təbiətinə uyğunlaşdırmaq üçün şagirdləri müntəzəm surətdə onlara fonetik tapşırıqlar verməklə işlətmək lazımdır. Samitlərin tələffüz yerinə gəldikdə isə demək olar ki, İngilis dilini öyrənənlərin əksəriyyəti Azərbaycan dilində qarşılığı olmayan dil-dış sait səslərinin (ə,ö), Azərbaycan dilinin süzülən samitləri kimi (z,s) tələffüz edirlər ki, bu da dildə fonoloji dəyişikliyə və pozğunluğa səbəb olur. Yaxud İngilis dilində olan “x” hərfinin cingiltili səslərdən əvvəl (gz), kar səslərdən həm əvvəl, həm də sonra (kz) oxunmasını və ya “g” hərfinin “i,e,y” saitlərindən əvvəl (dz) səsini verməsi, qoşa dodaq səsi olan qüvvətli təzyiqlə tələffüz edilən “w” hərfi və s. Azərbaycanlılar tərəfindən nisbətən çətinliklə mənimsənilir. Bu xüsusiyyətlərə təlim prosesində ciddi fikir verilməsi gələcəkdə rəvan oxu, danışmaq və başa düşmək işini asanlaşdırmaqla ümumi nitqi bir daha məlahətli edir.

Öyrənilən yeni səslərin nitq axınında işlədilməsi, onların söz daxilində düzgün tələffüz edilməsi ilə əlaqədar olan çətinliklər də vardır. Bu qrupa daxil olan çətinliklər yenə Azərbaycan dilinin təbiətinə yad xüsusiyyətlərlə bağlıdır.

Məsələn: Azərbaycan dilində heç kəs heç vaxt sözləri təşkil edən hecaların növünə (açıq,qapalı) əhəmiyyət vermir. Bu dilimiz üçün təbii haldır. Çünki nitq axınında saitlərin oxunuşu üçün bunun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bunun əksinə İngilis dilində heca növünün söz daxilindəki saitlərin oxunuşu üçün olduqca böyük əhəmiyyəti vardır və onsuz sait səslərin öyrənilməsi qeyri-mümkündür. Bu hal qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan dilinin təbiətinə tamamilə yad bir xüsusiyyətdir. Bu xüsusiyyətlərdən doğan çətinlik demək olar ki. İngilis dilini öyrənməyə başlayanların hamısı tərəfindən hiss edilir.

Məsələn: map (ə), take (ei) və ya xüsusi hərf birləşmələrinin sait səsə təsiri, kind (ai) və s kimi sözlər təlim prosesində bütün İngilis dilini öyrənənlər tərəfindən

nisbətən çətinliklə mənimsənilir. Deməli, bu növ sözləri təkrar etməklə, bu sözlərə aid çoxlu tapşırıq və çalışmaları yerinə yetirməklə bu qəbildən olan çətinlikləri aradan qaldırmaq olar.

Saitlərin keyfiyyəti və vurğu ilə əlaqədar olan çətinliklər də vardır. Bu xüsusiyyət də yenə Azərbaycan dili üçün yaddır.

Məsələn: Azərbaycan dili saitləri əsasən, bir keyfiyyətli normal saitlərdir. Bunun əksinə olaraq, İngilis dilində saitlər üç keyfiyyətdə özünü göstərir:

a) uzun (i:) b) normal və ya yarım uzun (i.) c) qısa (i)

Məsələn: eat (i:) he (i.) it (i)

Əsasən bunun ikisinə - uzun və qısa saitlərə daha çox fikir verilir. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, şifahi nitqdə uzun saitlər vurğusuz halda normal və ya yarım uzun tələffüz edildiyi kimi, qısa saitlər də vurğu altında uzanaraq öz uzunluğuna görə adi halda olan (vurğusuz) sairdən fərqlənir. Bu xüsusiyyətlər nitqin gözəlliyi üçün əsas amillərdən biridir. Vurğuya gəldikdə isə, məlum olduğu kimi Azərbaycan dilində vurğu əsasən sözün son hecasına düşür. İngilis dilində isə vurğu sərbəstdir. Həm saitlərin keyfiyyət normalalarının, həm də vurğu normalalarının mənimsənilməsi işinə də təlimin ilk günlərindən xüsusi diqqət yetirmək lazımdır. Bu vərdisləri aşılamaq üçün müntəzəm olaraq tapşırıqlar vermək faydalıdır.

Bu çətinliklər başqa bir xüsusiyyətə malikdir. Bəzən elə olur ki, şagird ayrı-ayrı səsləri olduğu kimi düzgün tələffüz edir, tələffüz etdiyi sözdə hansı səslər olduğunu və söyləmək üçün hazırladığı cümlədə hansı sözlərin olduğunu, ayrı-ayrı saitlərin keyfiyyət fərqlərini, vurğunun yerini bildiyi halda nitq prosesində bir səsin tələffüzündən digərinə keçməkdə çətinlik çəkir və onun ayrı-ayrılıqda mənimsədiyi ümumi nitq axını üçün zəruri olan bütün bu fonetik əlamətlər mənasız bir şeyə çevrilir. Şagird ayrı-ayrılıqda olduqca düzgün tələffüz etdiyi səsləri nitq axınında çaşaraq tələffüz edir ki, bu da dilin fonoloji quruluşunun pozulması ilə nəticələnir. Bu hal əsasən bu və ya digər fonetik qaydanın təcrid edilmiş şəkildə öyrənilməsindən və öyrənilmiş qaydalardan təcrübədə istifadə edilməsindən yaranır. Odur ki, hər hansı bir fonetik qaydanı ayrılıqda izah etməklə və onun izahını ayrılıqda bilməklə kifayətlənmək qətiyyəən doğru deyildir.

Təlim prosesində bütün bu qaydaları ancaq nitq axınında möhkəmləndirmək lazımdır. Məsələn: hər hansı bir səsi ayrılıqda öyrəndikdən sonra onun başqa səslərlə birlikdə tələffüzünü öyrənərək sözdə təkrar etmək lazımdır. Bir neçə fonetik vəziyyətdə onun tələffüzünə diqqət verməli, həmin səslə işlənən sözləri və ya sözü cümlədə işlətməli, həmin sözün cümlədə vurğu altında və vurğusuz tələffüzünü öyrənməli və s.

İngilis dili saitlərinin qüvvətli və zəif formaları ilə əlaqədar olan çətinliklər də vardır. Bu qrup çətinliklər yenə nitq axını ilə bağlıdır. Məsələn: İngilis dilində şəxs əvəzlilikləri, köməkçi fellər, sözlərləri ümumiyyətlə vurğusuzdur. Vurğusuz sözlərə bütün dillərdə olduğu kimi İngilis dilində də proklitik, englitik sözlər adlanır. Lakin bu sözlər cümlədəki yerinə görə və daşdığı mənadan asılı olaraq vurğulu ola bilər. Buna görə də, həmin sözlərə daxil olan saitlərin qüvvətli (vurğulu) və zəif (vurğusuz) variantları meydana çıxır. Hər iki xüsusiyyətin ümumi nitq axınında gözlənilməsi nitqin məlahətli, melodik olması üçün əsas şərtlərdən biridir. Məsələn: He is reading (O oxuyur) cümləsində birinci iki söz vurğusuzdur. Lakin bu cümləni ümumi sual formasında dedikdə “is” cümlənin əvvəlinə keçir və vurğu qəbul edir. Yaxud “he” əvəzliyi məntiqi obyekt olduqda mütləq vurğulu olur.

Beləliklə, bu xüsusiyyətlərdən asılı olaraq saitlərin keyfiyyəti nitq axınında müntəzəm olaraq dəyişilir. Vurğuya aid bir xüsusiyyəti də qeyd etmək lazımdır. İngilis dilində vurğunun yeri sözün mənası ilə bağlıdır. Vurğunun bu xüsusiyyəti Azərbaycan dilində də var.

Məsələn: 'alma -alma' sa'lma -salma'

İngilis dilində buna misal olaraq aşağıdakı sözləri verə bilərik.

Məsələn: “desert” sözünün birinci hecası vurğulu olduqda “səhra”, “çöl” mənasını verir. İkinci hecası vurğulu olduqda isə “tərk etmək” mənasını bildirir.

Yaxud İngilis dilindən dilimizə (Rus dili vasitəsi ilə) keçmiş “kombayn” (combine) sözü İngilis dilində birinci hecası üzərində vurğu ilə tələffüz edilir. Həmin sözün ikinci hecasını vurğulu tələffüz etdikdə “kombinasiya etmək”, “birləşdirmək” mənasını verir.

Bütün bu xüsusiyyətləri nitq üzvlərində vərdiş etdirmək lazımdır. Bu şifahi nitqi gözəl və düzgün ifadə etmək, onu səlis başa düşmək üçün vacib xüsusiyyətlərdən biridir.

İntonasiya ilə bağlı olan çətinliklər də vardır. Bütün dillərdə olduğu kimi İngilis dilində də intonasiya nitq prosesində səs tonunun səviyyəsi ilə, qalxıb enməsi ilə xarakterizə edilir. İngilis dilinin intonasiyasından da danışarkən şifahi nitqi, şifahi nitqin tonunu, melodiyasını, ahəngdarlıq xüsusiyyətini başa düşmək lazımdır. Səs tonunun qalxıb enməsi nitq axınında vurğulu və vurğusuz hecaların bir-birini əvəz etməsinin nəticəsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, dilin təbii intonasiyasına riayət edilməsi olduqca böyük bacarıq, həssaslıq tələb edir. Hər hansı bir şəxsin öz ana dilində danışmadığını onun nitqindəki intonasiya xətalari ilə

müəyyən edirlər. İngilis dilində əsasən intonasiyanı xarakterizə edən dörd səs tonu müəyyən edilmişdir. Hər bir səs tonu daşdığı mənaya görə bir-birindən fərqlənir. Lakin bu o demək deyildir ki, hər bir səs tonu təcrid edilmiş halda işlədilir. Əksinə bu səs tonları bir-biri ilə ayrılmaz surətdə bağlıdır və nitq axınında bunlardan birlikdə istifadə edilir. İntonasiyanın səs tonları aşağıdakılardır:

1.İntonasiyanın ən yüksək tonu İngilis dilində nisbətən məhduddur və özü də əsasən daxili hiss və həyəcan bildirən sözlərdə işlədilir.

2.İntonasiyanın yüksək tonu vurğu ilə bağlıdır. İngilis dilində olan bütün vurğulu sözlər yüksək tonla tələffüz edilir.

3.İntonasiyanın normal tonu nitq axınında söylənilən ifadənin birinci sözü vurğusuz olduqda işlədilir.

4.İntonasiyanın aşağı tonu söylənilən ifadənin sonunda işlədilir.

Beləliklə, intonasiyanı xarakterizə edən bu dörd səs tonunun öyrənilməsi ilə və şifahi nitq prosesində onlardan düzgün istifadə etməyi bacarmaqla gözəl və rəvan nitqə nail olmaq mümkündür. Bundan başqa şagirdlərdə lüğət ehtiyatının az olması nəzərə çarpır. Şagirdlər mətni oxuyarkən sərbəst tərcümə edə bilmirlər və sözləri lüğətdən axtarmağa məcbur olurlar. İngilis dilində bəzi sözlərin bir yox, bir neçə mənası olur.

Məsələn: “to take” sözü “götürmək” kimi tərcümə olunur. Lakin “to take a break” dedikdə bu söz başqa məna verir (istirahət etmək).

İngilis dilində elə səslər var ki, Azərbaycan dilində o səslər yoxdur. Ona görə də şagirdlər bu səsi tələffüz etməkdə çox çətinlik çəkir. Onlar söz birləşmələrini bilmədiklərinə görə sözləri düzgün tələffüz edə bilmirlər və bu da mətnin düzgün, ardıcıl oxunmasına mane olur.

İngilis dilinin öyrədilməsində qrammatik çətinliklər də meydana çıxır. Bu çətinliklərdən ən mühümü cümləni düzgün qurmaqdan ibarətdir. Çünki Azərbaycan dili ilə İngilis dilinin cümlə quruluşunda fərq vardır.

Məsələn: Mən kitab alıram – cümləsində birinci yerdə mübtəda, ikinci yerdə ikinci dərəcəli üzvlər, axırda isə xəbər gəlir. İngilis dilində isə birinci yerdə mübtəda, ikinci yerdə xəbər, sonra isə ikinci dərəcəli üzvlər gəlir. Bu da şagirdlərin cümləni tərcümə etməsində çətinlik törədir. Bu çətinlik sual cümlələrinin düzəldilməsi zamanı da özünü göstərir. Bunun qarşısını almaq üçün bir sıra vasitələrdən istifadə etmək lazımdır.

Məsələn: asma cədvəllərdə nəyin əvvəl, nəyin sonra gəldiyini yazmaq və şagirdlərə əyani surətdə göstərmək vasitəsi ilə. Şagirdlərin etdikləri səhvlər üzrə ardıcıl olaraq işləməklə bu səhvləri aradan qaldırmaq olar. Yadda saxlamaq lazımdır ki, İngilis dilində öz doğma dilində olduğu kimi danışmaq üçün uzun müddət arası kəsilmədən daim İngilis dili ilə məşğul olmaq, İngilis dilində yazmaq, oxumaq tələb olunur. Doğrudur bu qayda ilə işləmək ilk günlər bəzən yorucu təsir bağışlayır. Sonralar bu məşqlər adət halını alır və İngilis dilinin öyrənilməsinə marağı bir daha artırır. Unutmayaq ki, İngilis dilini yaxşı bilmək bizim üçün geniş imkanlar açır.

Ədəbiyyat:

- 1.F.Seyidov “Şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi yolları” Bakı- 1976
- 2.A.Tahirov “Şifahi nitqin inkişafında əyanilik” Bakı-1997
- 3.Z.Quliyev “Monoloji və dioloji nitqin öyrədilməsinə dair” Bakı – 1978
- 4.V.Vasilyev, O.Burenkova “English Phonetics” Moskva –2001

С.Гаджалиева, Ш.Валиева, Б.Тарвердиева

Трудности возникающие при преподавании английского языка в средних школах Азербайджана.

Резюме

В статье рассматриваются задачи учителей в предупреждении трудностей, возникающих в процессе преподавания английского языка. В ней отмечается, что использование фонетических упражнений необходимо для ликвидации таких трудностей. Другая важная трудность связана с интонацией. В статье подчеркивается что соблюдение некоторых правил характеризующих интонацию, способствует достижению формирования правильной речи.

Ключевые слова: преподавание, учитель, фонетические упражнения, дикция, ударение, интонация

S.Hajaliyeva, Sh.Valiyeva, B.Tarverdiyeva

Difficulties appeared in teaching English at Azerbaijan secondary schools.

Summary

The article deals with duties of teachers in liquidating difficulties in teaching process of the English language. It is noted that, the usage of phonetic exercises is necessary in liquidating such difficulties. Other important difficulty is connected with intonation. In the article it is stated that, it is possible to obtain correct speech formation obeying some peculiarities characterizing intonation.

Key words: teaching, teacher, phonetic exercise, pronunciation, stress, intonation